

УДК 347.6

Л. В. Липець
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
Інституту післядипломної освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
адвокат, завідувач відділу експертно-правової роботи
Виконавчого апарату ЦК Профспілки працівників освіти і науки України

Л. Г. Вартман
студентка IV курсу
Інституту післядипломної освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА

Одним із важливих показників стану репродуктивного здоров'я населення є безпліддя. Проблема безпліддя актуальна в усьому світі, і Україна тут не виняток. Сьогодні 10–15 відсотків українських сімей страждають від безпліддя, що можна віднести до прямих репродуктивних втрат. Близько мільйона безплідних пар щодня живуть надією на диво. В лікуванні безпліддя в Україні з 1987 року почали застосовувати нові репродуктивні технології. Програма сурогатного материнства надає можливість подружжю, яке не має власних дітей через проблеми із здоров'ям, відчутти радість материнства та батьківства шляхом застосування репродуктивних технологій. Із правової точки зору під сурогатним материнством розуміють «запліднення жінки шляхом імплантації ембріона з використанням генетичного матеріалу подружжя з метою виношування і народження дитини, яка надалі буде визнана такою, що походить від подружжя, зазвичай на комерційній основі на підставі відповідного договору між подружжям та сурогатною матір'ю». Проте розвиток науки та техніки в цій галузі випереджає морально-правову адаптацію суспільства до нових досягнень. Варто зазначити, що існують певні прогалини та проблеми правового регулювання цієї методики, які необхідно вирішити на законодавчому рівні.

Перша дитина, яку народила сурогатна матір, з'явилася в Англії у 1978 році. Щодо програми сурогатного материнства в Україні, то вперше вона була реалізована 1995 року в Харкові (сурогатною матір'ю стала жінка, яка виносила дитину своєї доньки, яка мала вроджену патологію матки). Сьогодні Україна є одним із визнаних центрів сурогатного материнства, зокрема комерційного, у світі. Натомість ставлення до легалізації сурогатного материнства у різних країнах досі лишається різним. Через певні етичні, моральні й релігійні переконання дискусії щодо обговорюваної теми не припиняються взагалі.

На загальноєвропейському рівні 19 листопада 1996 року Рада Європи прийняла Конвенцію

з прав людини в біомедицині. Конвенція є першим обов'язковим в галузі охорони здоров'я юридичним документом, спрямованим на захист людини від можливих зловживань, пов'язаних з використанням нових біологічних і медичних методів і процедур.

Методи штучного запліднення в міжнародному праві регулюються також декількома директивами, що впливають з трьох рекомендацій Парламентської асамблеї Ради Європи, резолюціями, прийнятими 16 березня 1969 року Європейським парламентом, і рішеннями Комісії з прав людини 1971 і 1976 років.

Сурогатне материнство, в тому числі комерційне, законодавчо дозволено в США (в більшості штатів, хоча законодавство сильно відрізняється в цих штатах), Південно-Африканській Республіці, Україні, Росії.

Некомерційне сурогатне материнство дозволено в Австралії, Великобританії (допускається оплата поточних витрат сурогатної матері), Данії (з серйозними обмеженнями), Ізраїлі, Іспанії, Канаді, Нідерландах (заборонена реклама сурогатного материнства, пропозиція послуг сурогатних матерів і їх підбір), в окремих штатах США (Нью-Гемпшир, Вірджинія).

Законодавчо сурогатне материнство заборонено у Австрії, Німеччині (покарання несуть лікарі і посередники, а не батьки і сурогатна мати), Італії, Норвегії, Швеції, в окремих штатах США, Франції, Швейцарії та інших.

У деяких країнах закон не забороняє сурогатне материнство, але при цьому ніяк його не регламентує (Бельгія, Греція, Ірландія, деякі країни Латинської Америки і Азії).

Сьогодні значно зріс інтерес науковців щодо процесу, ознак, вимірів та проблем репродукції в цілому та й окремого аспекту – права на сурогатне материнство.

Більшість проблем розглядаються вченими в цивільно-правовому аспекті, зокрема через аналіз договірних відносин сурогатного материнства

(В. Біленко, Ю. Коренга, Р. Стефанчук, В. Москалюк, О. Явор та інші). Деякі теоретичні аспекти розглядали такі вітчизняні науковці, як Л. Васечко, І. Жаровська, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Скакун та інші. Однак розгляд проблеми трансформації прав людини в аспекті розширеного розуміння права на сурогатне материнство потребує ґрунтовнішого аналізу та комплексного підходу.

Сурогатне материнство за своєю правовою природою слід віднести до галузі сімейного права, але через брак нормативно-правового підґрунтя його зарано виокремлювати в самостійний інститут права. Перше згадування про можливість застосування методів штучного запліднення у вітчизняному законодавстві закріплювалося в Законі СРСР «Про внесення змін та доповнень в деякі законодавчі акти СРСР щодо питань, які стосуються жінок, сім'ї та дитинства». Деяко пізніше Кодекс законів про шлюб та сім'ю України встановлює регулювання питань запліднення за допомогою донора (сурогатної матері), відповідно до якого дружина, яка дала письмову згоду своєму чоловіку на запліднення та народження дитини іншою жінкою, записується матір'ю цієї дитини і не має права оспорювати проведений запис. Внесенню таких змін до законодавства передувало закріплення в Основах законодавства України про охорону здоров'я права кожної жінки на застосування методів штучного запліднення або імплантації зародка.

Правове регулювання сурогатного материнства в Україні обмежується небагатьма нормативно-правовими актами, серед яких:

- Сімейний кодекс України;
- Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16 липня 1999 р.;
- Наказ Міністерства охорони здоров'я (далі – МОЗ) «Про затвердження Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій» від 23.12.2008 р. № 774;
- Наказ МОЗ «Про затвердження порядку застосування штучного запліднення та імплантації ембріона (ембріонів) та методів їх проведення» від 04.11.1992 р. № 24.

У сукупності зазначені нормативно-правові акти регулюють як медичні, так і правові аспекти сурогатного материнства. Так, ст. 123 Сімейного кодексу України встановлює, що в разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя. Відповідно до ст. 139 цього ж Кодексу оспорювання материнства жінкою, яка народила дитину, не допускається. Таким чином, дитина вважається такою, що походить від генетичних батьків, а сурогатна матір на законодавчому рівні повністю позбавлена прав на народжене нею маля.

Щодо першого суб'єкта зауважимо, що законодавець обмежив коло осіб, які можуть звернутися до медичних установ для реалізації програми сурогатного материнства. Так, генетичними батьками дитини, народженої за допомогою сурогатного материнства, можуть стати лише особи, які перебувають у шлюбі, тобто в сімейному союзі жінки та чоловіка, зареєстрованому в державному органі реєстрації актів цивільного стану. Крім того, українське законодавство дозволяє іноземцям користуватися послугами сурогатних матерів. У цьому разі на вказаних осіб покладається додатковий обов'язок: згідно з Наказом МОЗ № 744, якщо батьками дитини, народженої сурогатною матір'ю, є іноземні громадяни, вони повідомляють адресу тимчасового проживання до моменту оформлення документів та виїзду з країни для здійснення патронажу спеціалістами з педіатрії та спостереження. Наступним суб'єктом правовідносин є сурогатна матір. Відповідно до Наказу МОЗ № 774 нею може бути лише повнолітня дієздатна жінка, яка має власну здорову дитину, за наявності добровільної письмово оформленої згоди, а також за відсутності медичних протипоказань. Проте на практиці батьки можуть висувати до потенційної сурогатної матері додаткові вимоги, як-от: сімейний стан, наявність декількох власних дітей, медична освіта тощо. Третім суб'єктом є медичний заклад, відповідальний за здійснення всіх необхідних процедур. Згідно з наказами МОЗ № 24 та 774 методики допоміжних репродуктивних технологій здійснюють лише спеціалісти, які мають необхідні професійні навички, тільки в акредитованих закладах охорони здоров'я за вибором пацієнтів. Право громадян на звернення до таких закладів гарантує ст. 281 Цивільного кодексу України, яка передбачає, що повнолітні жінка або чоловік можуть звернутися за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальним програм допоміжних репродуктивних технологій. Відносини, що виникають між генетичними батьками та сурогатною матір'ю, регулюються не лише сімейним законодавством.

Враховуючи, що між суб'єктами програми сурогатного материнства виникають особисті немайнові і зазвичай майнові відносини, доцільно розглянути їх з погляду цивільного права. Перед початком реалізації програми між генетичними батьками та сурогатною матір'ю укладається відповідний договір. Спеціальних вимог до договору про сурогатне материнство чинне законодавство України не встановлює. Оскільки цей договір породжує правові наслідки, які мають значення як для подружжя, так і для майбутньої дитини, він повинен укладатися на умовах і відповідати загальним вимогам, що встановлені для укладення цивільно-правових договорів у цілому. У такий спосіб сторони правовідносин закріплюють права

й обов'язки та встановлюють відповідальність, які виникають у зв'язку з реалізацією програми сурогатного материнства. Третьою стороною договору може бути медичний заклад, хоча іноді з ним підписують окремих договір. Відносини, що виникають між суб'єктами сурогатного материнства, регулюються загальними положеннями Цивільного кодексу України про договір. Відповідно до ч. 1 ст. 626 Цивільного кодексу України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Він є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди щодо всіх істотних умов договору. Істотними є умови про предмет договору, умови, визначені законом як істотні або необхідні для договору даного виду, а також умови, щодо яких за заявою хоча б однієї сторони має бути досягнута згода. Форма такого договору повинна бути тільки письмовою і підлягати обов'язковому нотаріальному посвідченню.

З огляду на викладене можна дійти висновків, що національне законодавство України не містить спеціального закону щодо захисту репродуктивних прав людини, а загальні законодавчі нормативні акти не можуть вирішити всіх питань щодо сурогатного материнства, наприклад, відсутня чітка регламентація комерційної програми сурогатного материнства. Не висвітлена інформація щодо ситуації, коли подружжя-замовники під час участі в програмі розлучаються або помирають. Дискусійним є юридичне оформлення дотримання права дитини на інформацію щодо жінки, в утробі якої вона розвивалася до народження.

Варто також захистити сурогатну матір у разі відмови подружжя-замовників від народженої дитини з різних причин, зокрема якщо дитина народжується хворою.

Так, через законодавчі прогалини в правовому регулюванні сурогатного материнства на практиці можуть виникнути небажані життєві ситуації, пов'язані з відмовою віддавати чи забирати дитину, шантажем переривання вагітності, вимогами додаткових грошей, погрозами розголошення інформації про народження дитини, про те, хто її виношував, або ж відмовою біологічних батьків виплатити сурогатній матері обіцяну грошову компенсацію, незабезпечення сурогатної матері належними умовами під час вагітності та пологів, наслідків смерті дитини, сурогатної матері чи генетичних батьків. Тому постає питання у необхідності прийняття такого закону, у якому б ці питання вирішувалися відповідно до наявних міжнародних стандартів.

Крім того, доцільно встановити належну відповідальність для осіб, які використовуватимуть програму сурогатного материнства з метою збагачення, перетворюючи народження дітей на бізнес.

Відсутність належного правового регулювання відносин сурогатної матері та подружжя, а також нерегульованість суттєвих умов договору може привести до порушень прав як біологічних батьків, так і сурогатної матері. Вказані проблеми можуть бути розв'язані насамперед шляхом подальшого проведення наукових досліджень у даній сфері та розробки на цій основі науково-теоретичних і практичних рекомендацій з удосконалення правового регулювання відносин сурогатного материнства в Україні.

Щоб виокремитися в самостійний інститут галузі сімейного права, сурогатному материнству потрібне належне законодавче врегулювання.

Література

1. Про схвалення Концепції Державної програми «Репродуктивне здоров'я нації на 2006-2015 роки»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 квіт. 2006 р. № 244-р. Офіційний вісник України. 2006. 17 трав., № 18. С. 67. Ст. 1352.
2. Драгонец Я. Современная медицина и право / Я. Драгонец, П. Ходерка. М., 1994.
3. Антокольская М.В. Семейное право. М., 1996. 336 с.
4. Франчук С. Юридичні та етичні аспекти репродуктивної медицини. Юридична газета. 2007. 13 груд.
5. Міхеева К. Правові аспекти визначення соціального материнства та батьківства. Юридична газета. 2003. 25 листопада.
6. Михальчук О. Правове регулювання сурогатного материнства в Україні.
7. Ватрас В.А. Суб'єктний склад правовідносин щодо імплантації ембріона дитини жінці із генетичного матеріалу подружжя. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. № 4. С 72–75.
8. Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів СРСР у питаннях, що стосуються жінок, сім'ї і дитинства: Закон СРСР від 22.05.1990 № 1501-1. Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. 1990. 6 черв., № 23. С. 576. Ст. 422.
9. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 № 2006-VII (у редакції від 1992 р.). Відомості Верховної Ради УРСР. 1969. 27 черв., № 26. Ст. 204.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада. 1992 р. № 2801-ХП, остання ред. від 1 січ. 2009 р. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19.
11. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. / за ред. І. В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с.
12. Інструкція про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23 груд. 2008 р. № 771, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 березня. 2009 р. № 263/16279. Офіційний вісник України. 2009. № 24. Ст. 153.
13. Андреева В. Дитина «на замовлення». Сотні українських пар щорічно стають батьками завдяки новим репродуктивним технологіям.
14. Москалюк В.Ю. Право на материнство (батьківство) за Сімейним кодексом України. Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України: зб. наук. пр. за матеріалами «круглого столу». Київ, 25 трав. 2006 р. Х., 2007.

Анотація

Липець Л. В., Вартман Л. Г. Проблеми правового регулювання сурогатного материнства. – Стаття.

У даній роботі проаналізовано проблеми правового регулювання сурогатного материнства в Україні, проведено порівняльну характеристику правового статусу сурогатного материнства у світі, проаналізовано актуальність застосування репродуктивних технологій, запропоновано шляхи вирішення проблеми правових питань сурогатного материнства.

Ключові слова: сурогатне материнство, репродуктивні технології, договір, сімейне право, репродуктивна медицина, безпліддя.

Аннотация

Липець Л. В., Вартман Л. Г. Проблемы правового регулирования сурогатного материнства. – Статья.

В данной работе проанализированы проблемы правового регулирования сурогатного материнства

в Украине, проведена сравнительная характеристика правового статуса сурогатного материнства в мире, проанализирована актуальность применения репродуктивных технологий, предложены пути решения проблемы правовых вопросов сурогатного материнства.

Ключевые слова: сурогатное материнство, репродуктивные технологии, договор, семейное право, репродуктивная медицина, бесплодие.

Summary

Lypets L. V., Warthmann L. G. The problems of legal regulation of surrogacy. – Article.

This paper analyzes the problems of surrogate motherhood in Ukraine, compares the legal status of surrogacy in the world, assisted reproductive technology is being analyzed, suggests ways to solve the problem of legal issues of surrogate motherhood.

Key words: surrogacy, reproductive technologies, contract, family law, reproductive medicine, infertility.